

Ігор Старенький,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника
Ярина Зайшлюк,
гід-перекладач
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

НАРИС ПРО ЧОРНОКОЗИНЦІ ЮЗЕФА РОЛЛЕ

У публікації подається коротка інформація та переклад праці Юзефа Ролле «Чорнокозинці над Збручем», яка була опублікована в третьому томі видання «Zameczki podolskie na kresach multańskich» у 1880 р., яка досі була не перекладена на українську мову. До тексту поданні невеликі коментарі та примітки.

Ключові слова: Юзеф Ролле, Чорнокозинці, Чорнокозинецький замок, Поділля, біскупи.

1880 року у Варшаві вийшла друком тритомна праця Юзефа Антонія Ролле «Замки подільські на кордонах молдавських». Перші два томи були присвячені історії Кам'янця-Подільського¹. Третій ж том був присвячений укріпленням в Жванці, Окопах, Бразі, Панівцях, Усті, Чорнокозинцях, Барі, Могилеві та Шаргороді². На жаль, жоден з томів чи окремих нарисів до сьогодні на українську мову не перекладений. У цій публікації подається переклад окремого нарису з третього тому «Замків подільських», який присвячений Чорнокозинцям³. Варто зазначити, що досі немає ґрунтовних праць про Чорнокозинці та їх укріплення, що робить працю Ю. Ролле актуальною, цінною та корисною й сьогодні. Серед пізніших праць, які були присвячені Чорнокозинцям та різним аспектам життя цього поселення, можемо назвати нарис Юхима Сіцінського⁴, інформацію подану в «Памятника градостроительства и архитектуры Украинской ССР»⁵, працях

1 D-r Antoni J. (Rolle). Zameczki podolskie na kresach multańskich. – Warszawa; Krakow: nakł. Gebethnera i Wolffa, 1880. – Т. I. – [4], 308, III [2] s.; Т. II. – 311 s.

2 D-r Antoni J. (Rolle). Zameczki podolskie na kresach multańskich. – Warszawa; Krakow: nakł. Gebethnera i Wolffa, 1880. – Т. III. – 290 [III] s.

3 Ibid. – S. 93-107.

4 Сіцінський Ю. Й. Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. (Історично-археологічні нариси) / Євфимій Сіцінський. – К.: УАН, 1928. – С. 61-65.

5 Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1986. – Т. IV. – С. 214.

І. Р. Могитича⁶, О. А. Пламеницької⁷, колективному виданні «Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області»⁸ та ін.

Отже, подаємо переклад з польської мови нарису Юзефа Антонія Ролле з коментарями та примітками.

ЧОРНОКОЗИНЦІ НАД ЗБРУЧЕМ

Можливо одним з найдавніших військових пунктів на Поділлі, найближчим до волоського кордону, був Чорнокозинецький замок. Потреба відпочинку для війська, захисту людей стала причиною його появи так давно, що метрика, яка свідчить про дату його заснування, не збереглася. Знаємо тільки з історії, що вже наприкінці XV ст. замок існував, хоча поселення виникло значно раніше: пан Пшездзєцький¹ відносить його до епохи урядування синів Коріата¹, інші цю заслугу навіть татарам приписують, на тій підставі, ніби цих грабіжників у Польщі називали козинцями², а чорні додано до назви внаслідок місцевих умов – чорнолісу, розташованого на навколишніх пагорбах, чорного мармуру, який добувають з навколишніх пагорбів і т. д. Чорнокозинець, Чорнокозиниче (привілей Сигізмунда I 1510 р.) або Чорнокосиниче (Стефана Баторія 1578 р.) – ось назви, які знаходимо в привілеях та документах. Не вдаючись у деталі, зазначимо, що згадане місце було заселене з часу залюднення краю, оскільки таке гарне місце не могло пустувати. Над Збручем, плінучим вигинами по рівнині, покритій м'якою, як шовк, зеленню, виростає скеля, вкрита значним шаром наносної землі. На її вершині видніються руїни замку, який виглядає мов сторожовий пост, пануючи над околицею. Нижче двоповерховий палац, а ще нижче костел, опоясаний вінцем дерев, з-поміж яких вистрілює вгору скромна башточка святині. Оточені ті будинки городом. Додайте ще біля підніжжя скелі широко розкинуте село, щоб мати уявлення про Чорнокозинці, які часто згадує мені один з вдячних читачів. Дивимося на ті старі мури, овіяні диким повосенням, сняться їм феодальні часи з їх неодмінним атрибутом – гордими і хижими баронами.

Про ті пам'ятки й говорити будемо.

Однак перед розповіддю скажемо кілька слів. Чорнокозинці входили до складу володінь кам'янецьких біскупів, дуже скромно осаджених.

6 Могитич І. Р. Оборонні вежі Галицької і Волинської земель XI – початку XVI ст. / Іван Могитич // Вісник «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2000. – Вип. 11. – С. 3-14.

7 Пламеницька О. А. Початок мурованого будівництва на Поділлі / Ольга Пламеницька // Архітектурна спадщина України. - К., –994. – Т. I. – С. 40, 50.

8 Захар'єв В. А. Замки, фортеці, пізньосередньовічні міські укріплення Хмельницької області / Володимир Захар'єв, Ігор Старенький, Сергій Шпаковський. – Хмельницький: ФОП Цюпак, 2017. – С. 45-48.

1 Podole, Wolyn, Ukraina, T. II. str. 12.

2 O początku татар I przyjsciu ich do W. X. Litewskiego r. 1616.

Навіть перша згадка про це поселення пов'язана з історією дієцезії. З хронік довідуємося, що 1467 року Миколай Лабунський^{II}, восьмий з біскупів, помер тут у результаті пануючої в той час пошесті³. Наступники його мали дбати про добробут цієї місцини. Бажаючи підняти поселення, належало селищу перетворитися на місто, тому торгівлю вважали одним з найнеобхідніших зрушень з цього погляду. Чорнокозинці, найімовірніше, стали містом наприкінці XV ст., бо 1519 року Сигізмунд I на прохання біскупа Вавжинця Мендзилевського^{III} встановив тут два ярмарки на рік: у день св. Юрія і на Трійцю, а проводилися вони на тих умовах, що й раніше, на що місто навіть мало привілей, але він був знищений під час нападу татар⁴. Загалом можемо означити дату згаданого в королівському наданні грабунку – початок XVI ст., який був дивно багатий нещастям такого роду⁵. Однак найстрашніший, під час якого загинуло згадане містечко, мав місце 1516 року, коли полководці, сперечаючись, «Русь і Поділля татарам як м'ясу ятку віддали»⁶. Але й потім недовго тут було спокійно, через кільканадцять літ (1538) волоський воєвода Петро^{IV} здобував замок, і хоч не вдало⁷, однак поселення за його мурами було перетворене в суцільну руїну. І знову Стефан Баторій на прохання біскупа Марціна Б'ялобжеського^V підписує у Львові привілей, на початку якого є згадка про те, що Чорнокозинці кілька літ тому були спалені татарами (напевно 1573 року)⁸. У привілеї підтверджено давні права і додано одне нове – магдебурзьке право. Останньою інстанцією став біскуп, до нього належало звертатися в найважливіших справах⁹.

Однак Чорнокозинці так і ніколи не змогли розвинутися, крім шумної назви і старань власників, які часто змінювалися. У тарифі 1780 року згадуються вони як село з 119 димами. Через п'ятнадцять літ Катерина II конфіскувала його і перетворила на маєток однієї з дочок князя Потьомкіна графині Скавронської, пізніше графині Литтової. Від останньої дорогою купівлею переходять вони до родини Сарнецьких, у власності яких знаходиться досі. Марчинський повідомляв¹⁰, що у 1818 р. тут нараховувалося 384 міських жителя; він також додає, що в околицях є сірчане джерело,

3 Pzepnicki, T. III. str. 170.

4 Balinski: Starożytna Polska. T. II. str. 970.

5 На підтвердження наводимо підрахунки, напади мали місце: 1502 (Strykowski. T. II. str. 318), 1503 (Bielski ks. IV. str. 75), 1507 (Bielski ks. V. str. 104), 1511 (Bielski ks. V. str. 155), 1513 (Bielski ks. V. str. 135).

6 Bielski ks. V. str. 171 і далі; Strykowski T. II. str. 388.

7 Bielski ks. V. str. 174.

8 Relacye nuncyuszow apostolskich i innych osob w Polsce, T. I. str. 282. Стрийковський той пам'ятний напад описує під 1575 р. (T. II. str. 421).

9 Balinski: Starożytna Polska. T. II. str. 971.

10 Statystyka gub. Podolskiej, T. I. str. 219 і 229.

копальня алебастру, гіпсу, каменоломня чорного мармуру, але останній не є в нас якимось винятком: кам'янецька фортеця, Турецький міст і міські будівлі зводилися та зводяться зі схожого матеріалу (так званий «дикий камінь»)^{VI}.

Не висвітлили ми ще історію, торкнемося її далі, розповідаючи про замок. Звичайно розпочнемо з історії місцевої святині. Візити свідчать, що біскуп Павло Волицький^{VII} 1607 року¹¹ побудував власним коштом костел під назвою св. Станіслава мученика і Папи Марціна. Наступник його Ян Прохніцький^{VIII} додав до нього каплицю Благовіщення Діви Марії, як про це свідчить напис на мармуровій таблиці, яка до сьогодні збереглася в ризниці.

Мури ті пережили неволю турецьку: біскуп Стефан Рупневський^{IX} у 1719 р. «наново богослужіння впровадив, святиню відновив. І хоч не знайдено письмових свідчень про її консекрацію, опираючись на певні не піддаючі сумніву ознаки, довідався я за освячення і річницю того освячення в перший понеділок після свята народження Іоанна Хрестителя відзначати назавжди сказав»¹². Загаданий пастир був особливим прихильником св. Станіслава Костки. Коли 1720 року вибухла в Чорнокозинцях пошесть, протягом двох місяців (липень і серпень) ширилася страхітлива смертність, у той час він цілі дні провів у молитвах до улюбленого патрона. Пошесть припинилася, Рупневський приписав це опіці та допомозі цього святого, обрав його патроном Чорнокозинець і силою декрету постановив, щоб у день його свята відбувалися урочистості з виносом Святих Дарів і 40-денним відпустом¹³, що в обмеженому варіанті й до сьогодні виконується. Ксьондз Миколай Дембовський^X власним коштом звів костельну вежу, створив братство св. Трійці у 1757 р. і в той же час доповнив консекрацію костелу (аргументи, яких вистачало для біскупа Рупневського, виявилися для нього непереконалими). Пізніші пробощі нічого не додали. На долю убогої сучасності випав скромний обов'язок збереження давніх пам'яток, принаймні в такому вигляді, в якому вони нам дісталися.

Годі про костел, тепер про матеріальну сторону. Про доходи того костелу чітко розповідається у всіх візитах, а отже в час перебування біскупа Сераковського^{XI} він займав досить почесне місце. Спробуємо витягнути звідти цікаві для історії моменти. Біскуп Волицький, будуючи костел, наділив його належним фондушем: десятиною з села Панівців (Зелених?)^{XII}, а окрім того збудував помешкання для пробоща та вікарія, пізніше надав йому ґрунти разом із заснованим ним селищем, яке називав Павлівець чи Павлівка, до якого переселив сім підданих з біскупських

11 Сераковський у своїй візиті подав дату ерекції під 7 лютого 1608 року (str. 1290).

12 Wizyty ks. Rupniewskiego (rekopis) str. 319.

13 L. c. str. 321.

володінь. Опускаємо інші привілеї, такі як вільне млино, рубка лісу, ловіння риби, варіння чотири рази на рік пива в біскупській броварні та ін., бо це в цілому нас не цікавить. Наголос ставимо на колонізації. Біскуп Волицький був нещасливим, подув козацький знищив його поселення дощенту 1653 р., а пізніше не знайшовся жоден чоловік, який міг би показати де воно знаходилося. Не зупинило це однак його наступників і гарячих з цього погляду послідовників: біскуп Рупневський заснував Зіньківці^{xiii} (були практично передмістям Кам'янця), заселивши їх мазурами з Мазовії, заклав село Стефанівка^{xiv} (від свого імені) під містечком Черче^{xv}; біскуп Кобельський^{xvi} Параївку^{xvii} (від гербу) в околицях Чернокозинець.

Але повернемося знову до історії з фундушем костелу: оскільки Павлівка загинула, то місцевий пробощ отримав від Рупневського інше сільце з сімнадцятьма підданими (Гермаківка^{xviii}), але все рівно вважав себе скривдженим, спровокував процес і скаргу на біскупа біскуп подав (останній ж бо був одночасно і відповідачем, і вирішував скаргу на себе подану). Вацлав Сераковський, тогочасний пастир, вирішив справу з властивою йому делікатністю: Гермаківку приєднав до біскупських маєтків, а натомість на вічні часи передав місцевому костелу Параївку з двадцятьма чотирма підданими¹⁴. Природньо, що всілякі інші привілеї Волицького тепер були забезпечені і мали обов'язковий характер, разом з десятинною з парафії, до складу якої входили наступні 24 поселення: Чернокозинці, Шустівці^{xix}, Новосілка^{xx}, Замостя^{xxi}, Нівра^{xxii}, Ніверка^{xxiii}, Гермаківка, Іване^{xxiv}, Залісся^{xxv}, Грошова^{xxvi}, Устя Біскупське^{xxvii}, Порай^{xxviii}, Панівці Зелені, Дзвинячка^{xxix}, Дзвенигород^{xxx}, Мілівці^{xxxi}, Рихта^{xxxii}, Слобідка Рихтецька^{xxxiii}, Підфиліп'я^{xxxiv}, Залуччя^{xxxv}, Михниця^{xxxvi}, Михалків^{xxxvii}, Михайлівка^{xxxviii} і Худиківці^{xxxix}. Додамо, що перший поділ Польщі в 1773 р. зменшив на цілих десять сіл чернокозинецьку парафію. Тепер налічує вона (у 1864 р.) 802 особи обох статей, костел належить до другого класу, що означає, що на його утримання, як винагорода за конфісковані маєтки, виплачується 500 рублів на рік¹⁵. З місцевих пробощів, які майже завжди були сановниками, що засідали в канонічних радах кафедри кам'янецької, заслуговують на згадку: Генрик Станіслав Хелховський^{xl} – декан кам'янецький, який помер 1665 року, запальний священик, енергійно працюючий над відродженням костелів у деканаті, знищеному в час козацьких війн, бо ж у цілому Подільському воєводстві ледве трохи під його керівництвом можна було нарахувати святинь, всі інші ж лежали в руїнах¹⁶. Віддали турки нам після 27-річної неволі степ пустий, але спра-

14 У 1820 р. налічувала вона 95 підданих (Marczynski, T. I. str. 200, 201), сьогодні 160 жителів.

15 Director officii divini in D. Camenecen. r. 1863, str. 70.

16 Wizyty ks. Zygmunta Czyzowskiego z r. 1665 (rekopis nienumerowany).

ведливість каже визнати, що в спадок після нас взагалі страшна руїна. Ксьондз Францішек Клейн, улюбленець біскупа Миколая Дембовського, керівник головної комісії, що засідала у воєводському місті і мала на меті залагодження суперечки між прихильниками талмуду та його противниками, був правою рукою пастиря при реставрації кафедри. Помер у Кам'янці 1771 року¹⁷. Ксьондз Вавжинець Марчинський^{XLI}, також канонік, знаний автор статистики Подільської губернії (з 1815 по 1845), яку укладав.

Що ще маємо про костел розповісти? Пережив він злу і добру долю, притулений до скелі, оточений густими деревами, дивні нагадує скити, захожуючи до молитви і роздумів. Побожні пастирі наші з минулого століття понад усе сподобали цей край, довго перебували тут, з'їжджаючись до Кам'янця лише у випадку великих урочистостей. У костелі немає нічого вартого уваги: меблі убогі, скарбниця пуста, вотивів майже немає і скромний цвинтар, за містечком розташований, не має пишних пам'ятників... Одна могила там варта пошанування, свіжа, недавня, скромним хрестом позначена: спочив у ній померлий 14 грудня 1868 р. Костянтин Підвисоцький, колишній куратор Подільської гімназії, автор однієї повісті («Пан Дезидері»), багатьох критичних праць, розкиданих по періодичних виданнях (з 1840 до 1850 р.), тлумач пам'яток Енгельгардта і Кречетнікова^{XLI}, які збагатив цінними доповненнями, врешті збирач речей, які належать до нашого минулого: архів і бібліотека рихтецька широко відомі в багатьох частинах давньої Речі Посполитої. Невезіння пришвидщило його смерть, ледве 58 літ мав як клали його до холодного гробу — нехай земля йому буде пухом!

Йдемо до руїн замку. Там маємо палац, більше нічого немає вартого уваги. Оповідали ми вже, що руїни тієї прикордонної фортеці розташовані на найвищому пагорбі, із заходу підходять вони до скелястого берега ріки, зі сходу до невеликого струмка, що впадає в Збруч, з півдня дістатися до них можна важкою та незручною стежкою, лише з півночі замок був доступний. Будівля та незграбна, важка, з чорного каменю збудована. Являє собою продовгуватий чотирикутник, розділений на дві нерівні частини поперечною стіною: перша, південна, більша — це давній дитинець, з якого через муровану браму входили до другого дитинця, замкового *propterea sic dicta*. Прохід той боронили дві велетенські вежі з бійницями, замок був оснащений чотирма бастіонами, розділяла його на дві частини потужна в'їзна брама. І сьогодні в кожній з тих половин можна налічити по три просторих кімнати, з дверима, що виходять на загальний коридор. Додай-

17 Як свідчить про це напис на мармуровій табличці (з каменоломень чорнокозинських) на подвір'ї кафедральному розміщений: *Rmus Casim. Francis. Klein Ug. i D. Archidiaconus. Eccles. Cathedr. Camenec. Pod. Prtus Czarnokozinen. Ex Via s. Corpor. sui hic posuit die 13 Mai A. D. 1771.*

мо до того, що вся фортеця була опоясана глибоким яром, легко зрозуміємо чому могла вона опиратися облозі волоського господаря Петра, про яку вище згадували. Коли ті мури було зведено? Ким? Важко відповісти. Пан Хадзькевич написав історичну повість¹⁸, в якій доводить, що Чорнокозинці належали Кшиштофу Зборовському^{XLIII}, брату Самуеля^{XLIV}, що Кшиштоф ув'язнив у тому замку волоського воеводу Богдана Лопушняно^{XLV} і т. д. Пан Пшездзецький у своїй книзі те саме повторює¹⁹, з додатком, що згаданий особливо завдячує п. Тадеушу Сарнецькому^{XLVI}. Обидва вони посилаються на Бельського. Послухаймо, що згаданий хроніст розповідає про той випадок: «...Богдан у той час (1572 р.) у Волоську землю вторгся з поляками, яких зі своєї волі зібралося дві тисячі, оскільки мав великі зв'язки в Польщі: одну сестру свою віддав заміж за Каспра Падневського, а другу обвінчав з Криштофом Зборовським, але в нього замість приязні велику неприязнь здобув. Бо коли Криштоф Зборовський, як вже на певну річ до нього приїхав, тоді відмовив йому та ще й його неправильно (бо мав якусь дивну фантазію) прийняв у будинок, чим образив Зборовського і ніби його на глум підняв. Коли одного часу, переїхавши зимою на санях Дністер, їдучи добряче попереду свого почту (а їхав у той час до панні до Яна Тарло^{XLVII} в дім, з дочкою якого хотів одружитися), зустрів його підліток Зборовського, який їхав з листами і дав у той же час своєму пану знати, який одразу ж піймав його, поранивши, і не хотів інакше відпустити, як лише відшкодувати йому збитки, які йому причинив. Одразу змушений був заплатити йому шість тисяч червоних злотих, а за залишок Падневський поручився, тож відпустив його тоді»²⁰. Ось і весь випадок, сухо, але змістовно описаний, Бельський^{XLVIII} не вдався до чутливих замальовок романтичних ситуацій. Подібним чином змалював це затримання Леонард Горецький^{XLIX}²¹, навіть можна припустити, що списав у Бельського; додає тільки, що Зборовський після відмови Богдана «відійшов на Русь, де мав обширні маєтки»²², далі називає Сецигнєвського, дворянина Криштового, який поранив господаря. Ян Ласіцький^L²³ по-іншому твердить, при ньому Богдан оженився з донькою Яна Тарло, а вигнаний волохами до Польщі, прибув як мандрівник, прохаючи

18 Zamek Czarnokozeniecki, Wilno 1842 r. T. II. in. 16.

19 Podole, Wolyn, Ukraina T. II. str. 13.

20 L. c. ks. IV. str. 235 i 236.

21 Opisanie wojny Iwonja hospodara wolos. z Suliemen II w r. 1574; przelozyl Wl. Syrokomla. Petersburg 1855 r. Dzieje ksiestw naddunajskich, Rogalski T. I. str. 433.

22 O wejściu Polaków na Wołoszyczyne z Bogdanem r. 1573, przelozyl z łacinskiego Wl. Syrokomla. Petersburg 1855, Rogalski l. c. T. I. str. 420 i 421.

23 Належали тоді Зборовським: Зборів, Золочів, Микулинець і замок у Дебовці (в Ясельському окрузі), які в поділ по смерті Марціна дісталися Самуелю Зборовському (Z. Pauli starozyt. galicyjsk. 1840 str. 9).

про допомогу, і в ній не відмовив йому Миколай Мелецький^{LI}, воєвода подільський, як опікун Тарлівни з уряду, оскільки королем призначений. Про Чорнокозинці однак жоден з них не згадує. Папроцький^{LII 24}, великий ставленник дому Зборовських, перелічуючи різні замки та двори Марціна, протопласти роду, як то: Ястребець^{LIII}, Ритвяни^{LIV}, Зборів^{LV} і Цешибіси^{LVI} на Покутті²⁵, певно згадав би про Чорнокозинці, якби вони Зборовським належали. Те саме пишуть і Люціан Семенський^{LVII 26}, і Жегота Паулі^{LVIII 27}, і Несецький^{LIX 28}, які дбали про дослідження польських родин. Врешті, припустимо, що Чорнокозинці належали Зборовським, то постає питання: звідки ласка з боку біскупа Марціна Б'ялобжеського, який подав прохання королю Стефану про піднесення Чорнокозинців до рівня міста? Напевно того для Зборовських, кальвіністів, не зробив би, особливо в часі (1578), коли Самуель як вбивця був вигнаний з краю, а гордий Криштоф накликав на себе силу сановників, врешті був звинувачений в зраді і до баніції засуджений²⁹. Не перечимо, що сцена з Богданом Лопушняно мала місце можливо в Дубовиці^{LX}, можливо в Цешибісах на Покутті, але п. Хадзькевич ласкаво переніс її до Чорнокозинців, а інші повторили як молитву за матір'ю...

Чи збудований згаданий замок кам'янецькими біскупами – не можемо сказати. Одне зазначимо з впевненістю, що біскуп Павло П'ясецький^{LXI} (1617-1640) довів його до належного стану³⁰. Залогу його становило кварцяне військо, що пильнувало кордони, бо ж безпечніше бути з мурами, хоча б як-небудь зробленої фортеці, ніж у відкритому полі, де щохвилини міг підкрастися зрадливий і скритний ворог, який, на жаль, часто користується з нашої неоглядності та легковажності. Ротмістр, керуючи таким охоронним відділом, ставав тимчасовим комендантом... Таких ротмістрів багато було, майже всі гетьмани розпочинали службу з ротмістрування на кордонах, а окрім них варто згадати найславетніших: Яна Творовського^{LXII} (1515-1516), Якуба Єлітчика Сецигньовського^{LXIII} (1516), Тшебінського (1520), Язловецького, Скрицького (1528), Сенявського і Латальського (1529)³¹ і багатьох інших. Ці ротмістри мали однакові зі старостами обов'язки оборони краю від ворога; викликала це потреба – зміна в поведінці татарських грабіжників, які малими відділами нападали на край.

24 Herby rycerstwa polskiego, Krakow 1858 r. str. 145-169.

25 L. c. str. 146.

26 Pamiętnik o Samuelu Zborowskim, Poznan 1844 roku, str. XVII, в народній пісні Самуель названий Коломийчиком, від замку Цешибіси, який він заснував.

27 Pamiętnik do zycia i sprawy Samuela i Krzysztofa Zborowskich, Lwow 1846 r.

28 Herby T. IV. str. 712-719.

29 Piasecki: Chronika gestororum str. 14-18.

30 Letowski: Katalog biskupow T. III. str. 447.

31 Bielski ks. V od 1512 do 1541.

Таким ротмістром на Поділлі був і Самуель Зборовський³². Коли б ще і Криштоф обіймав цю посаду, то могли б припустити, що тимчасово володіючи Чорнокозинцями, тримав тут полоненого. Але Криштоф, душою і за переконаннями німець, на невигоди кордонів не наражався. Можливо певний час він перебував у Цешибісах, однак його більше думка про помсту Богдану і Замойському займала, більше вабило життя в царстві німецькому, ніж смутне життя в Речі Посполитій, що в той час постійно стояла на сторожі своїх небезпечних кордонів...

Але повернемося до Чорнокозинець. Вище ми розповіли, що служив замок тимчасовим притулком для відділів, що переслідували татар. Підтверджень цьому є багато в історії, назвемо лише одне цікаве: 1610 року Станіслав Конєцпольський^{LXIV} завербувався у кварцяну хоругву, «а оскільки не міг з двору так швидко дістатися, склав компанію пану Прокопу Стрижовському, родичу своєму, старому вправному жовніру, а той вирушив зі Львова до Чорнокозинець, без звістки напав на потужний татарський загін, щасливо розбив їх і, полонивши, живцем до Кам'янця привів»³³. Стефан Чарнецький^{LXV}, частий гість на кордонах, теж заглядав сюди на кількадекільні відпочинки (близько 1644 р.)³⁴, а мусила то бути потужна історична постать незвичайної популярності, коли місцеві візити, такі скупі якими-небудь замітками, що виходили за межі костелу та його матеріального становища, згадують ім'я і зберегли коротку згадку про перебування богатиря! З іншої сторони прикордонні замки слугували складом провіанту для війська, що воювало на кордонах – якби не активне формування нашого обозу під Хотином 1621 року живністю, надісланою з Кам'янця і Чорнокозинець, можливо б ця слава в історії перемога перетворилася в найстрахотливішу поразку!

1672 року Поділля впало під натиском сили турецької, одні Чорнокозинці зухвало опиралися – ще цілих два роки замок був у руках польської залоги. Оттомани захопили його через зраду, захисників смертю покарали, а замок на зручання руїною залишили.

На початку XVIII ст. виднілися лише руїни одні, як і на решті Поділля. Біскуп Рупневський перетворив фортецю на житловий будинок, літню резиденцію кам'янецьких біскупів. Миколай Дембовський, номінал львівський, тут дожив життя у 1757 р. Відтоді замок пустою став. Красінський^{LXVI} не любив його, спадщину після Красінського взяла дружина – все решта неважливе...

Не багато мають відвідувачів Чорнокозинці, оскільки засунуті в кут, притиснуті до кордону держави, розташовані поза торговим шляхом, не

32 Paprocki l. c. str. 156.

33 Rodowód Koniecpolskich str. 168.

34 Marczynski: Statyst. g. pod. T. I. str. 220.

приваблюють до себе подорожніх. А варто, хоча б через чудове розташування того містечка, один раз принаймні тут оглянути, обійти руїни, до сірих і почорнілих стін яких стільки пам'яток прилягало... Тож могила замордованих у 1674 р. — а чи не багатирі вони? Імена багатьох неможливо віднайти, а німі стіни не зможуть нам їх сказати, а дикий барбарис, що виріс на місці страти захисників, від Омара мистецтво загибелі прийняв. Отже загиблі в безпам'яті... Далі ясні постаті наших побожних пастирів. Потім пустка страшна настає під склепінням замку і опадають вже дахи, башти і брами, а нові власники очищають залишки мурів з руїн і город ними облаштовують — і за це Бог заплатить.

- I Александер Нарциз Кароль Пшездзецький (пол. Alexander Narcyz Karol Przedziecki; 1814 – 26 грудня 1871) – польський письменник, історик, етнограф, видавець, автор двотомника «Podole, Wołyń, Ukraina: obrazy miejsc i czasów» (1840-1841).
- II Миколай Лабунський гербу «Заглоба» (пол. Mikołaj Łabuński; ? – 13 жовтня 1467) – кам'янецький католицький єпископ середини XV століття, помер у Чорнокозинцях 1467 року під час епідемії чуми, похований у Кафедральному костелі в Кам'янці-Подільському (Див.: Kłoczowski J. Łabuński Mikołaj h. Zagłoba (zm. 1467) / J. Kłoczowski // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973. – Tom XVIII/2, zeszyt 7. – S. 177.).
- III Вавжинець Мендзилевський гербу «Ястшембець» (пол. Wawrzyniec Międzyłeski; 1480 – 13 травня 1529) – писар великий литовський, єпископ кам'янецький у 1518-1529 рр., дипломат, з 1509 року секретар короля Сигізмунда I Старого, автор праці «Descriptio potentiae Turciae. Ordinatio belli contra illam» (1514).
- IV Петру (Петро) IV Рареш (рум. Petru Rareș) (бл. 1487 – 3 вересня 1546) – господар Молдовського князівства в 1527-1538 і 1541-1546 роках. 1538 року здійснив напад на Поділля (Див.: Вирський Д. С. Рареш Петро IV / Д. С. Вирський // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2012. – Т.9 : Прил.-С. – С. 136).
- V Марцін Б'ялобжецький гербу «Абданк» (пол. Marcin Białobrzecki; бл. 1530 – 19 квітня 1586) – єпископ кам'янецький у 1577-1586 рр., бібліофіл, теолог, автор праць «Katechizm albo wizerunek prawej wiary chrześcijańskiej» (1567), «Kazanie na pogrzebie świętej pamięci zcnego Zygmunta Augusta» (1574), «Orthodoxa confessio de uno Deo, quem christiani catholici credunt, adorant et invocant, ex S. Literis descripta» (1577), «Kazanie... o przyjmowaniu Ciała i Krwie P. Jezusa Chrystusa pod jedną osobą» (1579), «Książeczka o religii i potężnych czynach Turków» та ін. (Див.: Pązik J., Wróbel A. Białobrzecki 1405-1977 / Jarosław Pązik, Andrzej Wróbel. – Tomaszów Mazowiecki, 2005. – S. 71-73).
- VI Насправді вони зведені з вапняку.
- VII Павел Волюцький гербу «Равич» (пол. Paweł Wołucki; 1560 – 15 листопада 1622) – польський шляхтич, королівський придворний, єпископ кам'янецький (1594-1607), луцький (1606-1616) та влоцлавський (1616-1622) (Див.: Rafał P. K. Paweł Wołucki 1607-1616 / Prokop Krzysztof Rafał // Sylwetki biskupów łuckich. – Biały Dunajec; Ostróg, 2001. – S. 70-74).
- VIII Ян Прохніцький гербу «Корчак» (пол. Jan Andrzej Próchnicki, 1553-1633) — єпископ кам'янецький (1607-1614) та львівський (1614-1633), заснував у Кам'янці-Подільському єзуїтський колегіум, автор родинної хроніки, меценат і бібліофіл (Див.: Gębarowicz M. Próchnicki (Pruchnicki) Jan Andrzej h. Korczak (ok.1553-1633) / M. Gębarowicz // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1985. – T. XXVIII. – S. 547-550; Niesiecki K. Korona Polska przy Złotej Wolności Starożytnemi Wszystkich Kathedr, Prowincyi y Rycerstwa Kleynotami Heroicznym Męstwem y odwagą, Naywyższemi Honorami a naypierwey Cnotą, Pobożnością y Świątobliwością Ozdobiona... / K. Niesiecki. – Lwów: w drukarni Collegium Lwowskiego Societatis Jesu, 1740. – T. 3. – S. 732-733.)
- IX Стефан Богуслав Рупневський гербу «Шренява» (1671 – 21 квітня 1731) – польський шляхтич, єпископ кам'янецький (1716-1721) та луцький (1722-1731) (Див.: Rupniewski (Rupniowski) Stefan Bogusław h. Szreniawa (1671-1731) // Polski Słownik Biograficzny. – Warszawa; Kraków: Polska Akademia Nauk, 1991. – T. XXXIII/1, zeszyt 136. – S. 114-116).

- X Миколай Дембовський гербу «Сліта» (пол. Mikołaj Dembowski; бл. 1680 – 17 листопада 1757) – польський шляхтич, біскуп кам'янецький (1742-1757), перебудував Кафедральний костел у Кам'янці-Подільському, помер у Чорнокозинцях (Див.: Konopczyński W. Dembowski Mikołaj h. Jelita († 1757) arcybiskup nominat lwowski / W. Konopczyński // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1939-1946. – T. V. – S. 97-98).
- XI Сераковський Вацлав Геронім гербу «Огоньчик» (пол. Waław Hieronim Sierakowski; 1700 – 25 жовтня 1780) – польський шляхтич, біскуп кам'янецький (1739-1742) та перемиський (1742-1759), архієпискуп львівський (1760-1780), фундатор віктарія (1768) у Кафедральному костелі в Кам'янці-Подільському (Див.: Burda E. Sierakowski Waław Hieronim z Bogusławic Jan Andrzej h. Ogończyk (1700-1780) / E. Burda // Polski Słownik Biograficzny. – Warszawa; Kraków: Polska Akademia Nauk, 1996. – Tom XXXVII/2, zeszyt 153. – S. 306-313).
- XII Нині село Панівці Борщівського району Тернопільської області.
- XIII Нині село Зінківці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.
- XIV Село Степанівка Чемеровецького району Хмельницької області.
- XV Село Черче Чемеровецького району Хмельницької області.
- XVI Францішек Антоній Кобельський (пол. Franciszek Antoni Kobielski; 1679-1755) – біскуп кам'янецький (1736-1739) та луцький (1739-1755).
- XVII Село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.
- XVIII Село Борщівського району Тернопільської області.
- XIX Село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.
- XX Сучасне село Збручанське Борщівського району Тернопільської області.
- XXI Населений пункт ідентифікувати не вдалося.
- XXII Село Нивра Борщівського району Тернопільської області.
- XXIII Село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.
- XXIV Сучасне село Іване-Пусте Борщівського району Тернопільської області.
- XXV Село Борщівського району Тернопільської області.
- XXVI Село Горошова Борщівського району Тернопільської області.
- XXVII Нині село Устя Борщівського району Тернопільської області.
- XXVIII Можливо варіант назви села Параївка, наймення якої походить від гербу «Порай».
- XXIX Село Борщівського району Тернопільської області.
- XXX Село Борщівського району Тернопільської області.
- XXXI Село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.
- XXXII Село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.
- XXXIII Село Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.
- XXXIV Село Підпилип'я Кам'янець-Подільського району Хмельницької області.
- XXXV Село Борщівського району Тернопільської області.
- XXXVI Населений пункт ідентифікувати не вдалося. Можливо автор мав на увазі Мельницю (сучасне смт Мельниця-Подільська Борщівського району Тернопільської області).
- XXXVII Село Борщівського району Тернопільської області.
- XXXVIII Село Борщівського району Тернопільської області.
- XXXIX Село Борщівського району Тернопільської області.
- XL Генрих Станіслав Хелховський (пол. Henryk Chełchowski; ? – 1665) – декан кам'янецький, автор творів «Uciecha bogiń parnaskich, Gwar leśny» (1630), «Hejnał Narodzonemu Jezusowi» (1645), «Bóg oczłowieczony» (1645).
- XLI Вавжинець Марчинський (пол. Wawrzyniec Marczyński; 1778-1845) – історик, географ, краєзнавець, церковний діяч, педагог. Канонік Кафедрального костелу в Кам'янці-Подільському, настоятель костелу в Чорнокозинцях, викладач Кам'янець-Подільського повітового духовного училища, автор тритомника «Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie Guberni Podolskiej».

- XLII Костянтин Підвисоцький (1810-1868) – письменник, критик, колекціонер, куратор гімназії в Кам'янці-Подільському. У 1845-1868 рр. володів маєтком у с. Рихта, в якому зібрав бібліотеку з 4 тисяч стародруків. Серед книг його бібліотеки було брестське видання Біблії (1568 року), миньковецькі видання Ігнація Сцібор-Мархоцького. Цінними були рукописи-листи, рукописи спогадів, книги універсалів, 500 польських автографів, які пізніше передали до Ягеллонської бібліотеки в Кракові. Ще були урядові акти, родинні архіви давніх родів, історичні документи. Але після смерті Костянтина Підвисоцького все мистецьке багатство розійшлося в різні руки, розгубилося. Зокрема, в основу створення відомого тритомника доктора Юзефа Антонія Ролле «Замки подільські на молдавському прикордонні» була покладена колекція історичних документів з фамільного архіву Підвисоцького. За свідченням історика, більшу частину бібліотеки Костянтина Підвисоцького (налічувала понад 12 тисяч томів) придбали Дзялинський із Курника та Ігель, букініст зі Львова. Колекцію гравюр теж придбав Дзялинський. Решта колекції розійшлася в різні руки. Опублікував праці «Radom i Bar 1767-1768 : dziennik wojennych działań generała-majora Piotra Kreczetnikowa w Polsce w r. 1767 i 1768 korpusem dowodzącego i jego wojenno-polityczną korespondencją z księciem Mikołajem Replinem, posłem rosyjskim w Warszawie» (1874), повість «Pan Dezydery» (1843) та ін.
- XLIII Кішиштоф Зборовський гербу Ястшембець (? – 1593) – польський шляхтич, підкаший коронний (1574-1576), радник імператора.
- XLIV Самуель (Самійло) Зборовський гербу Ястшембець (пол. Samuel Zborowski; ? – 26 травня 1584) – військовий і політичний діяч Речі Посполитої, ротмістр коронний, магнат, 14-тий Гетьман Війська Запорозького (Див.: Сас П. М. Зборовський (Zborowski) Самуїл / П. М. Сас // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т.3: Е-Ї. – С. 306).
- XLV Богдан IV Лопушанин (9 травня 1555 – липень 1574) – господар Молдови (9/16 березня 1568 – 15 лютого 1572).
- XLVI Власник Чорнокозинець у I половині XIX ст.
- XLVII Ян Тарло (бл. 1527-1587) – державний діяч Речі Посполитої, війський львівський (1553-1554), дворянин королівський (1554), секретар королівський (з 1556 року), каштелян малогайський (1563-1565) і радомський (1565-1574), воєвода люблінський (1574-1587), староста ломжинський и пильзновський.
- XLVIII Марцін Бельський (пол. Marcin Bielski; 1494 – 18 грудня 1575) – польський письменник та історіограф, автор низки поетичних і прозових творів, військовик.
- XLIX Горецький (Gorecki) Леонард (бл. 1525 – після 1582) – польський історик, письменник, діяч реформаційного руху.
- L Ян Ласіцький (пол. Jan Łasicki; 1534 – після 1599) – польський історик, богослов, релігійний письменник-полеміст.
- LI Миколай Мелецький (пол. Mikołaj Mielecki; 1540 – 11 травня 1585) – польський шляхтич, військовик, урядник Королівства Польського, староста хмільницький і королівський секретар (з 1557 р.), королівський дворянин з 1562 року, великий гетьман коронний «у латах» (без формальної номінації), воєвода подільський у латах з 1569 р., староста сандомирський, новокоржинський, городоцький, долиньський, каштелян войницький (1567 р.) (Див.: Kowalska H. Mielecki Mikołaj h. Gryf (zm. 1585) / H. Kowalska // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975. – Т. XX/4, zeszyt 87. – S. 759-765).
- LII Бартош (Бартоломей) Папроцький гербу Ястшембець (пол. Bartosz Paprocki; бл. 1543 – 27 грудня 1614) – польський шляхтич, генеалог, хроніст, автор праць «Gniazdo cnoty» (1578), ««Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego ze-

- brane i wydane r. p. 1584» (Див.: Dworzaczek W. Paprocki Bartłomiej (Bartosz) herbu Jastrzębiec (ok. 1543-1614) / W. Dworzaczek // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. – Т. XXV/1, zeszyt 104. – S. 177-180).
- LIII Сьогодні частина села Ганнусівка Тисменицького району Івано-Франківської області.
- LIV Село нині не існує, знаходилося на території сучасного Бродівського району Львівської області.
- LV Районний центр у Тернопільській області.
- LVI Нині смт Єзупіль Тисменицького району Івано-Франківської області.
- LVII Люціан Іполит Семенський (13 серпня 1807 – 27 листопада 1877) – польський поет, письменник, літературний критик і перекладач, учасник Листопадового повстання 1830 року.
- LVIII Жегота Паулі, справжнє ім'я та прізвище Ігнацій Якуб Паулі (пол. Żegota Pauli, 1 липня 1814 – 21 жовтня 1895) – польський фольклорист, етнограф і історіограф, автор праць «Wyimki z podróży po Galicyi w r. 1831», «Pieśni ludu polskiego w Galicji» (1838), «Starożytności Galicyi» (1840), «Pamiętki do życia i sprawy Samuela i Krzysztofa Zborowskich» (1846), «Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621» (1853) та ін. (Див.: Bienkowski W. Pauli Żegota (właściwie Ignacy) Jakub (1814-1895) / W. Bienkowski // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. – Т. XXV. – S. 345-347.).
- LIX Каспер Несецький (пол. Kasper Niesiecki; 31 грудня 1682 – 9 липня 1744) – священник, історик, дослідник генеалогії та геральдики, лексикограф, теолог. Автор 4-томної «Корони польської» (1728-1743), фундаментальної праці, присвяченої геральдиці Речі Посполитої (Див.: Ісаєвич Я. Несецький Каспер / Ярослав Ісаєвич // Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2010. – Т.7: Мл–О. – С. 383).
- LX Село Калуського району Івано-Франківської області.
- LXI Павел П'ясецький гербу «Яніна» (пол. Paweł Piasecki; 17 жовтня 1579 – 1 серпня 1649) – католицький релігійний діяч, секретар короля Сигізмунда III Вази, канонік познанський, варшавський і люблінський, абат командорії в Могилі (1624-1649), єпископ кам'янецький (1627-1640), хелмський (1640-1644), перемиський (1644-1649). Автор праць «Praxis episcopalis» (1611), «Chronica gestorum in Europa singularium» (1645) (Див.: Czapliński W. Piasecki Paweł (1579-1649) / W. Czapliński // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. – Т. XXV. – S. 787-789.).
- LXII Ян Творовський гербу «Пилява» (пол. Jan Tworowski; 1470/1474 – 1547) – польський шляхтич, польний гетьман коронний (1509-1520) (Див.: Boniecki A. Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / A. Boniecki. – Warszawa: Warszawskie Towarzystwo Akcyjne Artystyczno-Wydawnicze, 1900. – Cz. 1, т. 2. – S. 221-222.).
- LXIII Якуб Седигньовський гербу «Сліта» (7 – 1530) – шляхтич королівський, ротмістр, староста буський, польський дипломат.
- LXIV Станіслав Конєцпольський гербу «Побуг» (пол. Stanisław Koniecpolski; 9 лютого 1591 – 11 березня 1646) – польський шляхтич, воєначальник та державний діяч Речі Посполитої, краківський каштелян (1633-1646), великий гетьман коронний (1632-1646), сенатор, польний гетьман коронний (1618-1632), воєвода сandomirський з 1625, староста жарновецький з 1611, велоньський з 1607, барський з 1623, битовський з 1638, а також буський, переяславський, плосківський, стрийський

- і ковельський (Див.: Мицик Ю. А. Конєцпольський Станіслав / Ю. А. Мицик // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2008. – Т.5. – С. 23).
- LXV Стефан Чарнецький гербу «Лодзя» (пол. Stefan Czarniecki, 1599 – 16 лютого 1665) – один з відомих польських полководців XVII століття. Походив зі середньої шляхти зі спольщеного руського роду. Відомий жорстокими розправами над повсталими українцями та, ймовірно, наругою над похованням гетьмана Богдана Хмельницького (Див.: Дашкевич Я. Павло Тетеря / Я. Дашкевич // Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К.: Варта, 1994. – С. 270-271).
- LXVI Адам Станіслав Красінський гербу «Слеповрон» (пол. Adam Stanisław Krasiński; 4 квітня 1714 – листопад 1800) – польський релігійний і державний діяч, секретар великий коронний (з 1752 року), біскуп кам'янецький (1759-1798), президент Коронного Трибуналу (1759), один із засновників і керівників Барської конфедерації.